

DE FRANCISCAANSE BELOFTE

MARK HEIRMAN

De franciscaanse belofte
Spiritualiteit op blote voeten

Houtekiet
Antwerpen/Utrecht

O God, Uw onweerstaanbaar woord
Drijft rusteloos de eeuwen voort
Wat mensen ook verzinnen
En waar de weg onvindbaar scheen
Mochten wij door geloof alleen
De tocht opnieuw beginnen

(Jan Wit, 1914-1980)

Geschreven tussen Pasen en Pinksteren 2010
Opedragen aan de overlevende broeders van Vaalbeek:
Marcel Bodson, Stefaan De Smet, Marcel Huysentruyt,
Rik Stouten, Bob Van Laer, Rik Van Schil

© Mark Heirman/Houtekiet/Linkeroever Uitgevers nv 2011
Houtekiet, Katwilgweg 2, B-2050 Antwerpen
info@houtekiet.com
www.houtekiet.com

Omslag Jan Hendrickx
Foto omslag De knapenfontein van de Gentse beeldhouwer
George Minne, 1866-1941 © Mark Heirman
Zetwerk Intertext, Antwerpen

ISBN 978 90 8924 138 2
D 2011 4765 2
NUR 740

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of
openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze
ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint,
microfilm or any other means, without written permission of the publisher.

Inhoud

Woord vooraf 7

FRANCESCO

- 1 | Een kind van zijn tijd 11
- 2 | Een geboren vernieuwer 17
- 3 | Een spiritualiteit met twee vleugels 23

PELGRIMS

- 4 | Spreiding 29
- 5 | Missionering 35
- 6 | Profilering 41

OVERGAVE

- 7 | Tot de orde geroepen 47
- 8 | Onder het klerikale juk gebracht 53
- 9 | Aan de monastieke traditie overgeleverd 59

VERZET

- 10 | De armoedestrijd 65
- 11 | Een blijvend litteken 71
- 12 | Een theologie van het verzet 77

INSPIRATIE

- 13 | De onmogelijke navolging 83
- 14 | De evangelische raden 89
- 15 | De tekenen des tijds 95

SCHOKKEN

- 16 | De reformatie gemist 101
- 17 | De Franse Revolutie overleefd 107
- 18 | De schok die de hele wereld zag kantelen 113

TROEVEN

- 19 | Een duurzaam universeel genie 119
- 20 | Vrijheid en gelijkheid, een uniek tweespan 125
- 21 | De kracht van de broederschap 131

FRONTEN

- 22 | Vredestichters en rechtsgangers 137
- 23 | Economie en ecologie, duo of duel 143
- 24 | De franciscaanse belofte 149

Lectuur 155

Woord vooraf

Eigenlijk leven we in uiterst franciscaanse tijden. Zoals de eerste franciscanen in de vroege 13de eeuw leven we in een overgangstijd. Toen waren het de middeleeuwse steden die het feodale tijdperk het vuur aan de schenen legden. Terwijl de moederkerk alom belaagd werd door ketterse bewegingen die de gevestigde orde op nooit geziene wijze zouden uitdagen. Vandaag zijn het de staten en de financiële en economische globalisering die een nieuwe wereld scheppen. Ook voor een wereldkerk die er maar niet in slaagt om in de wereld van deze tijd te overleven.

Ook de franciscaanse thema's doen het beter dan ooit. Nooit telde de vredesbeweging meer activisten die opkomen voor een vreedzamer manier van samenleven. Voor de ecologische beweging en de milieuzorg blijven *broeder zon* en *zuster maan* tot de verbeelding spreken. De interreligieuze verdraagzaamheid, altijd al door de franciscaanse beweging gekoesterd, stond zelden hoger aangeschreven. De zo belaagde bevrijdingstheologie blijft in een oerfranciscaanse geest de solidariteit met de armsten centraal stellen. Al gaat het niet meer om een verheerlijking van *Vrouwe Armoede* maar om een vol te houden strijd tegen de opgelegde armoede. Omdat 'de vrijwillige armoede een deugd is', wist de Franse mediëvist Le Goff al te melden, 'maar de opgelegde armoede een ramp'. Waarbij zelfs thema's als de vrouw in de kerk en de altijd al

moeizame verhouding tussen clerici en leken franciscaanse accenten verraden. Dat doet ook de meest fundamentele franciscaanse verhouding ooit, die tussen de *maiores* en de *minores*, letterlijk de meerderen en de minderen. De meest voor de hand liggende reden waarom Franciscus zijn broeders minderbroeders noemde, letterlijk de broers van de minderen.

Franciscus zelf roept nog altijd een grote belangstelling op. Over geen heilige werden meer boeken geschreven, fictie en non-fictie, dan over 'de kleine arme' – de *Poverello* – van Assisi. Geen schrijver die ooit Assisi bezocht zonder zijn indrukken te boek te stellen. Omdat het nog middeleeuwse stadje in Umbrië alle dwaalsporen van de franciscaanse beweging blijft uitwissen. En omdat Franciscus mijns inziens de meest universele heilige blijft. Een heilige die buiten de katholieke kerk zo mogelijk nog meer aandacht trekt dan er binnen.

Belangrijke franciscaanse thema's en de figuur van Franciscus doen het dus nog altijd. Maar vooral zijn minderbroeders of zijn directe volgelingen willen niet meer mee. Over de hele wereld is hun aantal de voorbije vijftig jaar bijna gehalveerd. Zodanig dat de zusters clarissen, de vrouwelijke tak van de franciscaanse beweging, vandaag al de grootste groep van franciscaanse religieuzen vormen (circa 20.000). Gevolgd door de franciscanen (circa 15.000, ooit 27.000), de kapucijnen (10.500, ooit 16.000) en de conventuelen (4600, de subgroep die er numeriek niet op achteruitging). Ze noemen zich allen minderbroeders, OFM voor *Ordo Fratrum Minorum*. Maar voor de kapucijnen wordt dat OFMcap en voor de conventuelen OFMconv. Zodat de grootste groep (OFM kort) zich nog het liefst franciscanen noemt.

Nog erger is dat de gemiddelde leeftijd van de overlevende minderbroeders steeds hoger oploopt. Voor de minderbroeders in de Lage Landen, in hoofdzaak franciscanen en kapucijnen, is dat vandaag 75 tot 80 jaar. Ik ken geen gemeenschap die deze cijfers kan overleven. Als het aantal minderbroeders al een halve eeuw

jaar lang zo drastisch afneemt, zeker in de Lage Landen, is de leeftijdsgrens een hakbijl. Ook al omdat een gemiddelde leeftijd van 75 à 80 jaar nauwelijks nog nieuwe rekruten kan aantrekken.

Zelf ken ik de Vlaamse franciscanen het best. Negen jaar lang, in de jaren 1965-1974, was ik hun novice of leefde ik onder (tijdelijke) geloften. Vooral mijn vijf Vaalbeekse jaren, in die jaren het opleidingscentrum van de nieuwe rekruten in Vlaanderen, behoren tot de schoonste jaren van mijn leven. Mijn granieten fundament. Maar eeuwige geloften heb ik nooit afgelegd, zodat ik in 1974 mijn eigen weg kon gaan. Maar niet zonder er vrienden en zelfs broeders voor het leven achter te laten.

Zesendertig jaar na mijn afscheid van een actief franciscaans leven draag ik hen deze beschouwingen op. Het zijn enkele bedenkingen bij het wel en wee van de franciscaanse beweging. Op zoek naar een antwoord op de vraag waarom het franciscaanse project de voorbije veertig jaar nauwelijks nog lijkt aan te slaan. En overwegend wat de franciscaanse beweging dan wel kan doen, om alsnog het tij te keren. In geen geval doen we dat door het verleden te willen restaureren. Het verhaal van de wederopstanding van de franciscaanse eerste orde na het debacle van de Franse Revolutie, lijkt mij niet voor herhaling vatbaar. Maar dat geldt niet voor de franciscaanse spiritualiteit, waarvan ik aanneem dat die ons kan blijven vernieuwen.

Die spiritualiteit brengt mij bij het visioen van Joachim van Fiore. Geen franciscaan maar wel een Italiaanse tijdgenoot van Franciscus en de man die de eerste franciscaanse generaties wellicht nog het meest inspireerde. Beslissend voor Joachim, in de late 12de eeuw een monnik in Calabrië, was zijn uitvinding van de toekomst. Eigenlijk was Joachim de spirituele gangmaker van de vooruitgang. Tot dan dachten alle christenen dat de essentiële elementen van het heilsgebeuren – de schepping, de zondeval, de verlossing – al tot de geschiedenis behoorden. Het kwam er alleen op aan die geschiedenis te voltooien. Het was Joachim die heel deze

constructie op haar kop zette. Alleen voor hem moest 'het ware christendom' nog geboren worden. Hij had het dan over 'het tijdperk van de Geest', na het tijdperk van de Vader en het tijdperk van de Zoon, tijdperk dat hij voor de 13de eeuw zag aanbreken. Soortgelijke visie vond ik altijd al hallucinant. Het beste moest nog komen. 'De franciscaanse belofte' was een belofte voor de toekomst, geen herhaling van het verleden.

In zijn datering van die toekomst was Joachim geen held. Dat heeft mij nooit gestoord. Cruciaal was zijn verwachting dat het Rijk Gods nog moest komen. En dat was een rijk, het rijk van de Geest, dat de hele wereld zou vernieuwen. Ik noem die toekomstvisie 'de franciscaanse belofte'. Want geen man heeft die verwachting van Joachim beklijvender ingevuld dan Franciscus. De verwachting van een universele broederschap, in vrijheid en gelijkheid, die ooit de hele wereld zou omarmen. Achteraf gezien was de 13de eeuw niet rijp voor de meest revolutionaire ideeën ooit. Maar de franciscaanse beweging gaf deze revolutionaire ideeën een toekomst. Niet door ze meteen in de praktijk te brengen maar door die belofte blijvend aan te scherpen en te actualiseren.

Een en ander brengt mij bij 'de vijf naakten' van de Gentse beeldhouwer George Minne, het beeld van vijf jongelingen, geknield rond dezelfde fontein. Het marmeren origineel staat sinds 1922 in het Duitse Essen. Bronzen versies van De Knapenfontein zijn te vinden in Gent, Brussel, Den Haag en Wenen. Tien jaar lang, in de jaren 1999-2009, liep ik er – in de schaduw van het Belgische parlamentsgebouw aan de Leuvenseweg in hartje Brussel – bijna dagelijks voorbij. Voor mij staat De Knapenfontein voor de vijf pijlers van de franciscaanse beweging. Vijf voor de drie takken van de franciscaanse eerste orde – van franciscanen, kapucijnen en conventuelen – de tweede orde van de zusters clarissen en de seculiere derde orde. Starend naar de bron die hen blijkbaar niet meer kan inspireren. Dat zou ik betreuren.

Een kind van zijn tijd

De jonge Francesco was een stadsmus. Dat was in zijn vermoedelijke geboortjaar 1182 nog redelijk ongewoon. Weliswaar kwamen al in de 11de eeuw de oudste Europese steden weer op gang, nadat ze eeuwenlang onder het stof van de eerste grote pest-epidemieën verdwenen waren. Ook zou de Europese bevolking in de jaren 1000-1347 voor het eerst in eeuwen weer fors aangroeiën. Wellicht telde Europa circa 36 miljoen mensen in het jaar 1000, ruim 80 miljoen toen de zwarte pest in 1347 in Europa terugkeerde. Overigens was de 12de eeuw bij uitstek de eeuw van de Europese kathedralenbouwers. Toen in geen tijd zoveel kathedralen en abdijkerken gebouwd werden dat wel eens gesuggereerd wordt dat dit een welvarend Europa moet geweest zijn.

Vrijwel alle mediëvisten spreken dat tegen. Weliswaar is ook de Europese voedselproductie er in de 11de en 12de eeuw op vooruitgegaan. Maar niet snel genoeg om er effectief een aangroeiende bevolking mee te voeden. Zo beschrijven onder meer Duby en Le Goff, Franse mediëvisten, de extreme armoede die het grootste deel van de Europese bevolking ook in het *duecento* – de 13de eeuw – bleef achtervolgen. In normale tijden, aldus Le Goff, kon Europa ook de armsten min of meer voeden. Maar één misoogst volstond voor een

nog extremere armoede. Twee misoogsten na elkaar betekende altijd hongersnood en ontelbare hongerdoden. Zoals Franciscus het aanvoelde bleef het een tijd van meerderen en minderen, *maiores* en *minores*, en de laatsten waren veel talrijker dan de eersten.

Gelukkig was Francesco de zoon van een welvarende lakenhandelaar, Pietro di Bernardone. Die lakenhandel bracht Pietro als vanzelf in de Provence en de Languedoc, op de jaarmarkten in de Champagne – mogelijk ooit samen met zijn zoon Francesco – en zeker in Picardië. Dat was het toenmalige centrum van de Europese lakenhandel, aansluitend bij het lakenrijke graafschap Vlaanderen. Diverse biografen nemen aan dat Pietro in Picardië zijn vrouw vond, die zich Pica of Picca liet noemen, de moeder van Francesco en Angelo. Zoals ook Francesco's broer Angelo een zoontje kreeg dat Picardo zou genoemd worden. Een kleine Picardiër?

Verteld wordt dat Francesco geboren werd in afwezigheid van zijn veelreizende vader, en dat zijn moeder hem als Giovanni (Johannes) liet dopen. Tot de heer des huizes weer thuiskwam en hem prompt omdoopte tot Francesco. Een naam die gewoon Fransman zou betekenen. Hetgeen in het toenmalige Italië zo ongewoon was dat die naam er geen voorgangers had, wel vele nakomelingen. Overigens bleef Francesco zijn leven lang verzot op Frankrijk, sinds hij opgroeide als een Franse minnezanger of troubadour. Volgens Le Goff 'zong hij in het Frans, bad hij in het Frans en bedelde hij in het Frans'. Zoals hij aanvankelijk ook een 'Franse' ridder wou worden, want Frankrijk was in zijn jaren nog 'het meest ridderlijke land ter wereld'.

Nu was Assisi in zijn tijd een klein stadje in Umbrië, in het dal van Spoleto. Volgens Nolthenius telde het ten tijde van Franciscus 5 à 6000 inwoners, het gelijknamige graafschap Assisi 11.300 à 15.800. De wereldlijke machthebber was er de graaf van Assisi, vaak dezelfde edelman als de hertog van Spoleto, vele jaren een *protégé* van de keizer. Maar dat was dan weer een zetel die ook door paus Innocentius III opgeëist werd. Want in die jaren waren de pausen

in een onophoudelijke machtsstrijd gewikkeld met de toenmalige keizers, Frederik Barbarossa in Francesco's jonge jaren, diens kleinzoon Frederik II in zijn latere jaren. Die strijd, in Italië uitgevochten als een burgeroorlog tussen Welfen (de partijgangers van de pausen) en Ghibellijnen (partijgangers van de keizers) zou pas in de jaren 1250 beslecht worden. Als de pausen na de dood van de geëxcommuniceerde Frederik II ook de laatste Hohenstaufen, Frederiks kinderen en kleinkinderen, konden uitroeien.

Zo ver kwam het nog niet in 1198, het jaar dat de minderen van Assisi de lokale Rocca Maggiore bestormden, pleisterplaats van de graaf van Assisi, tevens de hertog van Spoleto. Ze zouden de burcht bijna steen voor steen afbreken, om met die stenen de stadsmuren te versterken. De meerderen – lokale edellieden zoals de ouders van Clara van Assisi – vluchtten naar het nabije Perugia. Als de paus van die gelegenheid gebruik wou maken om zijn aanspraken op Spoleto en Assisi af te dwingen, kreeg ook de machtige Innocentius III van de Assisiaten lik op stuk. In Assisi kozen de minderen hun eigen *podesta* of burgemeester, een civiele machthebber die er de macht zou delen met de lokale bisschop.

Of de jonge Franciscus aan de bestorming van de Rocca heeft deelgenomen, werd niet opgetekend. Wel kreeg hij te maken met de twee conflicten die eruit voortvloeiden, nog versterkt doordat de Assisiaten ook andere burchten in het graafschap 'met stormrammen en houwelen' te lijf gingen, aldus Nolthenius. Daardoor brak een lange oorlog uit tussen Assisi en Perugia (waar de meerderen aan de macht bleven). Tegelijk ontwikkelde zich een al even gespannen verhouding tussen de bisschop en de *podesta*. Met de aanslepende conflicten tussen paus en keizer er bovenop.

Vast staat dat de circa twintigjarige Francesco in 1202 actief deelnam aan de strijd tussen Assisi en Perugia, een strijd tussen de adel en de burgerij, in zijn taal de meerderen en de minderen. Met de *minores* werden dus niet meteen de allerarmsten bedoeld, want die woonden eerder op het platteland dan in de steden. Die bete-

kenisverschuiving zou pas later volgen. Want aanvankelijk had Francesco andere zorgen aan het hoofd. Op een brug over de Tiber gevangengenomen en als gijzelaar afgevoerd naar Perugia, zat hij er naar verluidt een jaar in een gevangenis. Nauwelijks weer thuis – door zijn vader vrijgekocht – bleek hij ziek en kon hij nauwelijks zijn draai terugvinden. Toch vertrok hij in 1205 nog ‘als ridder uitgedost’ op kruistocht naar Zuid-Italië. Waar paus Innocentius met zijn Normandische vazallen orde op zaken wilde stellen in Puglia. Maar Francesco moest snel afhaken. Nauwelijks in Spoleto aangekomen, dwong ‘een visioen’ hem terug te keren naar Assisi. ‘Waarom volgt ge de dienaar, niet de heer?’ Later op het jaar reisde hij een eerste keer als pelgrim naar Rome, misschien om er te boeten voor ‘zijn zondig leven’. Volgens Englebert was dat het beslissende keerpunt, toen hij op het Sint-Pietersplein voor het eerst zijn rijke kleding omruilde met die van een bedelaar.

Terug in Assisi volgde 1206 als het echte jaar van zijn bekering. Misschien was het de aanblik van een melaatse die hem over de streep trok, wist zijn allereerste biograaf al te melden. Of waren het zijn ervaringen in het San Damianokerkje, waar hij weer de stem van zijn Zaligmaker hoorde. ‘Ga en herstel mijn huis.’ Hij nam dat zo letterlijk op dat hij dat kerkje prompt op eigen kracht zou herstellen. De rest was redelijk voorspelbaar. Zijn boze vader, ontzet dat zijn zoon al ‘zijn geld’ verkwistte door het aan de armen te geven, sloot hem nog op in zijn eigen kelder. Waaruit hij door zijn moeder bevrijd werd, zodat zijn vader zich tot de kerkelijke en burgerlijke overheden van de stad moest wenden om zijn zoon te kunnen onterven.

De meest beklemmende scène van de franciscaanse iconografie volgde begin 1207 op de trappen van het bisschoppelijk paleis. Waar hij tegenover zijn vader en in aanwezigheid van de *podesta* afstand deed van al zijn bezittingen en zich poedelnaakt uitkleedde, om zijn vader zelfs zijn kleren te kunnen teruggeven. Om de goede zeden niet te kwetsen zou de bisschop hem de beschutting van zijn

mantel bieden. Terug in zijn paleis gaf de bisschop hem het kleed van een van zijn dienaren. De rest van het jaar herstelde hij in het graafschap het ene kerkje na het andere.

Pas een jaar later, in het voorjaar van 1208, besepte hij dat 'het huis van God herstellen' ook een andere dimensie heeft. Als hij in het evangelie van Lucas de passage las waarin de Nazarener 72 andere leerlingen aanwees, 'om die twee aan twee uit te sturen naar alle steden en plaatsen waarheen hijzelf van plan was te gaan'. 'Neemt geen beurs mee, geen reiszak, geen schoeisel. En groet niemand onderweg. Maar laat in welk huis ook dat gij binnengaat, uw eerste woord zijn: Vrede aan dit huis.' 1208 was tegelijk het jaar dat hij zijn eerste medebroeders vond. 'De Heer heeft mij volgelingen gegeven.' In 1209 dicteerde hij zijn eerste regel, een reeks evangelieteksten en enkele voorschriften. En later op het jaar reisde hij prompt met zijn 'twaalf' eerste volgelingen naar Rome. Om er de paus zelf, nog altijd Innocentius III, te vragen zijn (verloren gegane) regel goed te keuren.

Toch was het leven dat deze eerste franciscanen voor ogen stond op het eerste zicht niet zo origineel. Ook in zijn zoektocht naar de meest zuivere armoede, in zijn soms extreme boetedoening, in zijn eenvoud, in zijn vredeswens en in zijn nadruk op een universele broederschap, had Franciscus vele voorgangers. Zeker in de 12de en 13de eeuw waren dat de klemtonen van vrijwel alle ketterse of schismatische bewegingen. Te beginnen met de waldenzen van Petrus Valdes, ook de zoon van een rijke koopman, maar dan in Lyon. Maar ook katharen en albigenzen (naam voor de katharen in Zuid-Frankrijk), humiliaten en arnoldisten (in Italië volgelingen van Arnold van Brescia), bogomielen en patarijnen (op de Balkan) preekten een gelijkaardige levenswandel. Veelal zelfs met een erg verwante boodschap en dezelfde klemtonen. Met de fysieke vernietiging van honderdduizenden katharen en albigenzen door Kerk en Staat, uitgerekend in de franciscaanse jaren 1209-1226, als het ondraaglijkste contrast met de snelle groei en bloei van zoveel minderbroeders en clarissen.

Het verschil tussen de eerste minderbroeders en alle ketterse bewegingen ligt voor de hand. Dat verschil wil dat Franciscus zijn lekenbeweging en zijn latere orde altijd onderworpen heeft aan het gezag van pausen, bisschoppen en clerici. Zoals zijn Zaligma-ker het hem vroeg was het hem er om te doen 'het huis van God' te herstellen, niet het op te blazen. Al was hij daarin dan weer niet zo volgzaam en niet zo gedwee als zijn eerste biografen het willen doen voorkomen. Hij wist wel degelijk wat hij wilde, denk ik dan, en dat was niet de pracht en praal van paus Innocentius III. Maar als een kind van zijn tijd bleef hij op 'het rechte pad'. En dat heeft zijn beweging de banbliksems bespaard, inclusief haar fysieke vernietiging, die zoveel tijdgenoten als kettters te beurt viel.

Om beurten was hij een troubadour en een asceet, een vrede-stichter en een vroege pleitbezorger voor een broederschap die zelfs onze natuurlijke en dierlijke omgeving kon omvatten. Zijn ridderideaal stond op hetzelfde niveau als zijn radicale zoektocht naar Vrouwe Armoede. Tegelijk een bewogen activist en een geboren mysticus, gaf hij zijn activisme door aan zijn minderbroeders, zijn mystieke aanleg aan hun zusters clarissen. Maar zelfs in die dubbele erfenis bleef hij een kind van zijn tijd. Misschien had hij het allemaal anders gewild. Maar hij was realist genoeg om te beseffen dat hij de grenzen van zijn tijd (nog) niet kon verleggen.